

Pécsi Tudományegyetem
Művészeti Kar Doktori Iskola

Rózsa Bernadett

**A magyar népzene autentikus formáinak megjelenései a XX.
századi kóruszenében**

DLA értekezés tézisei

Témavezető: Prof. dr. Lakner Tamás, egyetemi tanár

Gyermekkorom óta jelen van és meghatározó életemben mind a népzene, mind a kóruséneklés. Mindkettőt fontosnak tartom, hiszen a népzene nem más, mint zenei anyanyelvünk, melyre a zenei tanulmányokat és zenei tudást lehet építeni és nemzeti identitásunkat erősíti. A kóruséneklésnek pedig közösségalkotó ereje van, mely értékteremtő része a társadalomnak, a kórus tagjai tartalmat, célt kapnak személyiségük teljesebb kibontakozásához. A társadalomba való beilleszkedéshez viszont elengedhetetlen a kollektivitás, a populációhoz való pozitív megközelítés, hozzáállás.

Hosszas mérlegelés után választottam ki disszertációm témáját, mely komplexitásával magába foglalja az eddigi szakmai tevékenységeimet, melynek középpontjában a múlt hagyományainak megőrzése és továbbadása állt. Ennek megfelelően a választott témám: „A magyar népzene autentikus formáinak megjelenései a XX. századi vokális zenében”.

Sokan és sokféleképpen kutatták a magyar népzene, az azóta született népzenei ihletésű stilizált vokális kompozíciókat azonban ilyen szempontból még nem vizsgálták. A dolgozat nívó arculatát a kóruszenére fókuszálás adja meg. Már több mint száz éve annak, hogy Kodály Zoltán és Bartók Béla elkészítették első olyan műveiket, amelyekben felhasználták a népzene tiszta, autentikus formáit, azóta pedig zeneszerzők generációi folytatták ezt a megkezdett munkát: a nép egyszerű zenéjét emelték műzenei magasságba, de megtartva azok ősi tisztaságát, értékét.

Az értekezés négy részből épül fel. A nyitó fejezet a népzene és műzene kapcsolatát vizsgálja. A népzene és a műzene egymás mellett élt a középkortól kezdve, és kölcsönösen hatott egymásra. A két zenei réteg együttélését tetten érhetjük például Johann Sebastian Bachnál és Ludwig van Beethovennél is, de igazán csak a nemzeti romantika idejétől gyakorol szignifikáns hatást a népzene a műzenére.

Mint a legtöbb nemzeti zenekultúra esetében, a magyar zeneművészet is három fő területet foglal magába: műzene, népies műzene és népzene. Mint tudjuk, a műzene mindig komponisták egyéni kompozíciója, és a magyar műzene is, mint minden európai nemzet zenéje, szorosan kapcsolódik az európai zenekultúrába. A műzene gyakorlatilag a zenei írás kialakulásával egyidős.

A népies műzene ismert vagy ismeretlen zeneszerző saját alkotása. Sok esetben a népies műzenét népdalnak tekintették, mert előfordult, hogy egy-egy ismert komponista dala szájról-szájra terjedt el, ugyanolyan módon, mint a népdal. A Liszt által „népzeneként” kezelt dallamok többsége is csupán a városi gentri réteg közkedvelt dallamait takarja, így tehát lényeges a különbség a népdal és a népies műdal között. A népies műzene nem magas fokú

művészi igényességgel használ népzenei utánpótlásokat.

Nagyon nehéz definiálni, hogy mi is a népzene? Bartók Béla a következőképpen határozza meg: „A tágabb értelemben vett tulajdonképpeni népzene azokat a dalokat öleli fel, amelyeket valamely földrajzi szélességi fokon élő nép ma is énekel, vagy régebben énekelt, s amelyek az illető nép zenei ösztönének elemi erejű kifejezői. Szűkebb értelemben véve, a népzene a melodikus alkotóművészet egésze, amely minthogy szervesen kapcsolódik valamely népréteghez, különböző stílusú ugyan, de érzelmi elrendezés szempontjából bizonyos mérvű egységet mutat. „¹ Tehát a népzene olyan zene, melyet maga a nép alakít ki, melynek szerzői, keletkezési helye és ideje szinte megfoghatatlan. Nagyon egyszerűen akár úgy is megfogalmazhatnánk, hogy a népzene és a műzene komplementer viszonyban áll, tehát ha sokszor különböző zenei törésvonalak mentén is, de kiegészítik egymást.

A dolgozat egyik sarkalatos kérdése, hogy egy-egy műzenei formában hogyan találja meg a helyét a népdal, illetve a zeneszerzőnek milyen lehetőségei vannak, hogyha népzenei használnak, valamint milyen opciók léteznek, hogy a komponista a népzeneből műzenét komponáljon.

A következő fejezetben a magyar népzene nyelvjárásai, tánc típusai, hangszeres zenéje és dalkultúrája kerül tárgyalásra. Ezt azért fontos, mert ez alapján tájékozódhatunk, hogy az adott népdal jellegzetességei illetve megszólalási formája milyen, mert akkor lehet tényleg érzni, hogy az autentikus jegyek felfedezhetőek-e egy feldolgozásban. Az egyes dialektusterületek zenéje, tánca, szokása, nyelvezete illetve viselete különbözőségeket, eltéréseket mutat, hiszen mindenütt más módon őrzik a szokásokat, hagyományokat. Az egymással szomszédos néprajzi csoportok jellegzetességeik alapján különböztethetőek meg. A magyar népzene alapvető vonásai tekintetében egységes, de megmutatkoznak különbségek a hagyományok megőrzése valamint az újítások vonatkozásában, ezért vannak vidékekre jellemző stílusok és dallamtípusok. Bartók Béla 1920 táján négy nagy dialektusterületet determinált átmenetileg a magyar népzeneben: „a dunántúlit, a felső-magyarországit (azaz a Dunántúl és a Tisza kanyarulatától északra fekvőt), a nagy-alföldit, és az erdélyit – Erdélyhez számítva Bukovinát is.”² A későbbiekben – ahogy egyre több népzenei gyűjtemény lett -, lehetőség nyílt további dialektusterületek elkülönítésére. Így a Bartók által meghatározott négy zenedialektushoz ötödikként hozzájött a történelmi Magyarország határán kívül keletre elhelyezkedő Moldova.

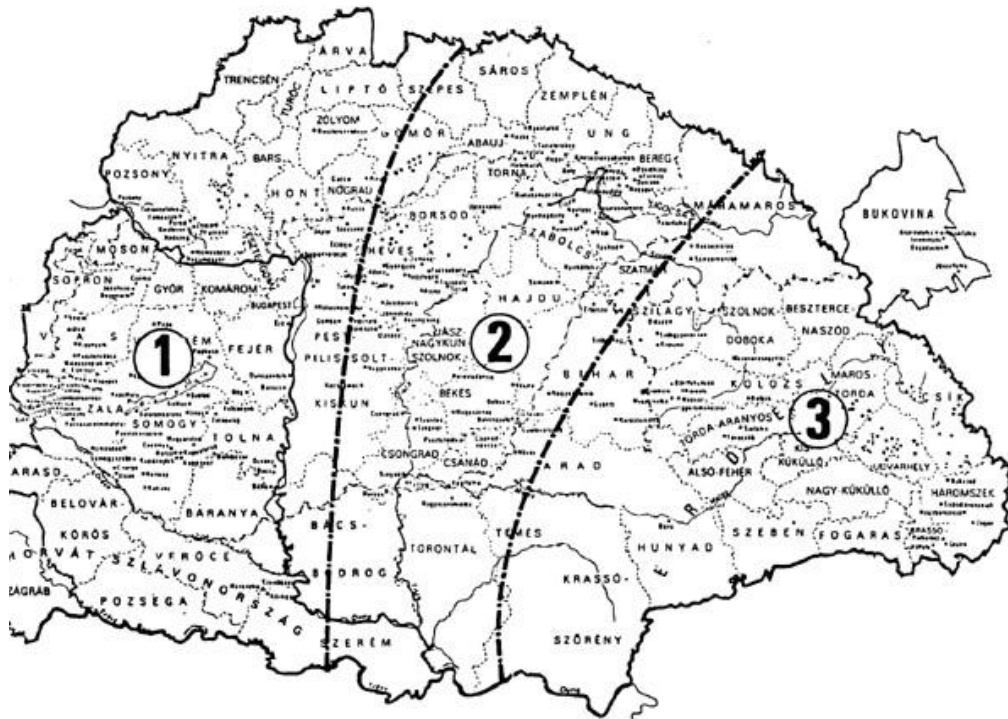
¹BARTÓK, Béla [szerk. Szöllősy András]: *Bartók Összegyűjtött Írásai I.* Zeneműkiadó, Budapest, 1966, 579. o.

²SÁROSI, Bálint: *Zenei anyanyelvünk.* Planétás Kiadó & Mezőgazda Kiadó, Budapest, 2003, 93. o.

Ezen az öt nagy dialektusterületen belül további kisebb dialektusterületek különböztethetők meg.

A táncművelés táji felosztása szoros kapcsolatban áll egy-egy tájegység népességének történelmi-társadalmi innovációjával. A magyar táncművelés kialakulása a történelmi előrehaladás során működő elhatároló és egységesítő tényezők kollektív hatásának köszönhető. Ha a táncdialektusok táji különbségeiről szeretnénk képet kapni, akkor figyelembe kell venni a vidékek tánczenéjének közkeletű jellegét, a tánczenét szolgáltató hangszereseket és bandák összeállítását, a táncalkalmakat, valamint a táncdalokhoz kapcsolatos szokásrendet is. Bizonyos tájegységek elnevezése az illető dialektus vagy néprajzi csoport nevéhez alkalmazkodik. A magyar nyelvterület táncművelési típusai három részre osztható: I. Nyugati vagy dunai, II. Középső vagy tiszai, III. Keleti vagy erdélyi táncdialektus.

1. DUNA-VIDÉK 2. TISZA-VIDÉK 3. ERDÉLY

A táncdallamok realiztikus előadásához szükség lenne a dialektusok ismeretére, mely ismeret sok esetben hiányzik a karvezetőkből és előfordul, hogy a zeneszerzőkből is. Találhatóak azonban példák arra, amikor a feldolgozásban olyan jelenségek, pillanatok fedezhetőek fel, melyek arról tanúskodnak, hogy a zeneszerző birtokában van a dialektusok ismeretének.

Dolgozatom harmadik fejezetében a vizsgált kórusművek dalanyagának elemzésével foglalkozom, valamint a kórusművek dallamainak gyökereivel. Kodály szerint „százhangú orgona a magyar népzene, mindenre van hangja a szelíd tréfától a tragédiáig.”³ Évszázadokkal ezelőtt megkezdődött már a magyar népzene kutatása, feltérképezése, mely utat enged a területi és népcsoportra jellemző egyformaságok és differenciák, illetve ezek időbeli módosulásának megismerésére és leírására. Vikár Béla indítványozására kezdődött meg a népzene gyűjtése, majd őt követte Lajtha László, Bartók Béla és Kodály Zoltán, de számos gyűjtő folytatta ezt a magas színvonalon megkezdett munkát, a gyűjtések pedig kiterjedtek a néprajz minden területére. Bartók és Kodály a népdalok osztályzásában, kutatásában, rendszerezésében, valamint a felhasználásban is szignifikánsat hoztak létre. Ők fedték fel a magyar népzene sajátosságait, jellegzetességeit. A magyar népdaloknak több rendszerezési szisztémája is van, melyeknek elsődleges meghatározása az volt, hogy a dalokat meghatározott jellegzetességek szerint csoportosítsák, kategóriákba sorolják. Áttekintve a magyar népdalok rendszerezéseit, az értekezésben a Bartók-rend szerint kerültek elemzésre a népdalok. Bartók formai alapon három nagy stíluscsoportba kategorizálja a népdalokat: régi stílus, új stílus és vegyes stílus.

A dolgozat záró fejezete: „Népdal műzenei köntösben, példák a magyar kórusművészetből”. Itt olvasható – példákkal alátámasztva -, hogy a népdal milyen köntösben jelenik meg egy-egy feldolgozásban. Napjainkban a társadalom urbanizálódása miatt a magyar népdalok elsősorban a műzenén keresztül jutnak el az emberekhez. Bartók Béla a következőt állapította meg: „Meggyőződésem szerint igazi, ún. szűkebb értelemben vett népi dallamaink mindegyike valóságos mintaképe a legmagasabb rendű művészi tökéletességnek. Kicsinyben ugyanolyan mesterműnek tekintem, mint a nagyobb formák világában egy Bach-fűgát vagy Mozart-szonátát. Az ilyen dallam klasszikus példája egy zenei gondolat páratlanul tömör, minden feleslegeset elkerülő kifejezésének.”⁴ Nagyon fontos, hogy a zeneszerző úgy komponálja bele műveibe a népzenei, hogy megragadja annak lelkét, áthassa teljes lényét és viszonyulását. Ehhez fontos elsajátítani a népzeneben rejlő zenei kifejezési eszközöket. Sokan azt gondolják, hogy mivel maga a téma adott, ezért nagyon könnyű megharmonizálni népi dallamokat, ami téves elgondolás, hiszen ahhoz ismerni kell az adott népi dallam

³ KODÁLY, Zoltán: *Visszatekintés I.* Zeneműkiadó, Budapest, 1964, 20.o.

⁴ UJFALUSSY, József [szerk.]: *Bartók breviárium.* Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1980, 429.o.

sajátosságait. Bartók Béla vélekedése: „Mert a lényeges az, hogy a paraszzenének szavakkal le nem írható benső karakterét vigyük át a műzenénkbe, hogy átömlésszük bele a paraszti muzsikálás levegőjét. Nem elegendő csupán paraszzenemotívumok vagy ilyen motívumutánszatok beleoltása a műzenébe: ilyesmi csak külsőséges felcifrázáshoz vezetne.”⁵ Bartók Béla szerint a népi dallamok háromféle képen nyilvánulhatnak meg a műzenében: 1. Megnyilvánulhat úgy, hogy a zeneszerző az eredeti népi dallamot minden változtatás nélkül – esetleg kis variálással – kísérettel látja el, valamint előfordulhat, hogy elő- és utójátékot komponál hozzá.⁶ Erre lehet példa Bartók-Kodály: Magyar népdalok, mely Bartók Béla és Kodály Zoltán 1906-ban közösen írt műve, melyben húsz magyar népdalt dolgoznak fel énekhangra és zongorára. 2. Másfajta megnyilvánulás, mikor népi dallam-imitációt „talál ki” a szerző, azaz nem autentikus dallamot használ fel, és ezt harmonizálja meg.⁷ Itt hozható fel példaként Bartók két- és háromszólamú, gyermek- és nőihangokra írt, világszerte legismertebb kórusciklusa a 27 egyneműkar. A népi szövegekkel való találkozás volt az énekelt zene írásának közvetlen ihlető forrása. A zeneszerző a kiválasztott szövegeket megjelölte, sok esetben finomította, és többnyire a ritmikai okokból még később a komponálás folyamata során is alakított rajtuk. A végleges szövegalakok címét vagy maga fogalmazta, utalva a darabban megidézett népszokásra vagy hangulatra, vagy a népi vers első sorát tette meg címnek. A népi verseknek csak kis része gyermek- vagy játékdal, többségük komoly, súlyos tartalmat hordoz, nem csak gyermekeknek szól. 3. A harmadik megnyilvánulás, mikor a zeneszerző művéből a népzene levegője árad, azaz nem dolgoz fel népi dallamot, sem népi dallam-imitációt, hanem ilyenkor elmondható, hogy a szerző szinte anyanyelvként „rendelkezik” a népi zenei nyelvvel.⁸ Kodály Zoltán műveiben számos példát találhatunk erre, mint például a Psalmus Hungaricus, Magyar Zsoltárban. A mű témája – a teljes művön végigvonuló zsoltárdallam -, mely jellegzetes pentaton hangzásvilágával, mint népének csendül fel először. Valamint itt még megemlíthetjük példának Bartók Béla: Kékszakállú herceg vára című egyfelvonásos operáját is, melyben a Kékszakállú egy magyar népballada hőseként jelenik meg, amit hangsúlyoz Bartók akkoriban feléledt érdeklődése a magyar népzene iránt. Bartók operájában a zene és a szöveg szoros egységet alkot. Mindkettő

⁵ UJFALUSSY, József [szerk.]: *Bartók breviárium*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1980, 441-443.o.

a balladai-népzenei alapokra épül, azokat követi. Alapjaiban a pentaton népdalok mintája alapján szerkesztett.

A zenetörténetben a XX. század eleje egy fordulópont. Ekkor a zeneszerzők felhasználják a század elején megindult tudományos népzene kutatás eredményeit. A hiteles folklórt, az autentikus parasztszenét ötvözik egybe a kor zenei törekvéseivel. Viszont ahhoz, hogy ez valóban egy kiindulópont legyen a szerző számára, ehhez szükséges, hogy országának parasztszenéjét anyanyelvi szinten megismerje. Magyar zeneszerzők saját maguk indultak gyűjtőútra, hogy ezt az anyanyelvet elsajátítsák, megismerjék, és a parasztszene így tudott a legintenzívebb hatást gyakorolni rájuk. Így képes valaki a parasztszenének benső karakterét átvinni a műzenébe, és ekkor tud abból áradni a népi zene levegője.

Végül egy példát szeretnék kiragadni a disszertációból, melyben igazoltnak látom, hogy a zeneszerző megismerte az adott népi dallam folklór környezetét.

A régiek életében a karikázó a nagyleányoknak volt a jellegzetes tánca, amely egy női körtánc, melybe a leányok csak akkor csatlakozhattak be mikor már elérték a serdülőkort. A karikázót mindig hangszerkíséret nélküli egyszólamú énekszóra járták. Vezér eleme a dal, ezért nem a lépések váltakozása a lényeges, hanem a számtalan szövegstróféval egymás után sorakozó daloké. Egyöntetű, szabályozott tánc a karikázó, mert a leányok kör alakú, zárt lánca nem ad teret egyéni rögtönzésre. A legények ezt csak kívülről nézve fixírozhatták, szemlélhették. Mindezt nagyszerűen adja vissza Farkas Ferenc: *Gyöngyöri-gyöngy* ciklusában, hiszen minden tételben karikázóhoz való dallamot válogatott össze, és dolgozott fel. A ciklus első tétele a *Karikázó-tánc* címet viseli. Több dolog is tükrözi, hogy jelen esetben a szerző az eredeti népi hangzásra, az autentikusságra törekedett.

Rögtön a tétel elején megfigyelhetjük az alsó szólam hosszú tartott hangjait, mint egy orgonapontot, mely fölött megszólal a dallam, maga a népdal. Mindez a duda népi hangszer jellegzetességeit igyekszik visszaadni, hiszen a dudazene specifikussága, hogy a dallamot orgonapont-szerű kitartott hangok kísérik.

A mű felső szólamában szólal meg az egyszólamúság, míg az alsó szólamba komponált ellenpontként szerkesztett hümmögések a szemlélődő fiatalemberket illusztrálja, ezzel is utalva az autentikusságra, hogy a körtáncoknak csak szemtanúi lehettek a legények.

Tulajdonképpen ez egy képszerűség, vizuális szituáció, melyet nagyszerű zeneszerzői eszközzel fogalmaz meg hangokba Farkas Ferenc, ahogy az alsó szólamba komponálja a hümmögéseket. Mintha a fiúk egymásnak sugdosnának, és mindegyik fiú a maga által kiválasztott lányról beszélne. Falusi környezetben érezhetjük magunkat, amit úgy jelenít meg hangokban a szerző, hogy vizuálisan látjuk magunk előtt a szituációt.

Gyöngyöri-gyöngy

1. Karikázó tánc

Farkas Ferenc

Tánc lépés (Moderato ritmico)

p
A szen-na - i li-pi-sen, la-po-son, le - e - sett a sza-la-gos ka-la-pom,
sfp *sfp* *sfp*
vm vm vm

7
ar-ra kér-lek Bő-zsi-kém an-gya-lom, ga-lamb-om, ve-gyed fel a sza-la-gos ka-la-pom,
sfp *sfp*
vm vm

13 *mf*
ar-ra kér-lek Bő-zsi-kém, an-gya-lom, ga-lamb-om, ve-gyed fel a sza-la-gos ka-la-pom.
sfp *sfp*
vm vm

Irodalomjegyzék

- BARTÓK, Béla: *A magyar népdal*. Rózsavölgyi Kiadó, Budapest, 1924
- DOBSZAY, László: *A magyar dal könyve*. Zeneműkiadó, Budapest, 1984
- DOBSZAY, László – SZENDREI, Janka: *A magyar népdaltípusok katalógusa I*. Budapest, 1988
- KERÉNYI, György: *Magyar énekes népszokások*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982
- KODÁLY, Zoltán: *A magyar népzene*. EMB Kiadó, Budapest, 2003
- KODÁLY, Zoltán: *Visszatekintés I*. Zeneműkiadó, Budapest, 1964
- PÉTERFFY, Ida: *Kis történetek nagy zeneszerzőkről*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1963
- SÁROSI, Bálint: *A hangszeres magyar népzene*. Püski Kiadó, Budapest, 1996
- SÁROSI, Bálint: *Magyar népi hangszerek*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1973
- SÁROSI, Bálint: *Zenei anyanyelvünk*. Planétás Kiadó & Mezőgazda Kiadó, Budapest, 2003
- SEBŐ, Ferenc: *Népzenei olvasókönyv*. Hagyományok Háza, Budapest, 2009
- SZABOLCSI, Bence: *A választűt és egyéb tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963
- SZABOLCSI, Bence: *Népzene és történelem: tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1954
- SZÖLLŐSY, András [szerk.]: *Bartók Összegyűjtött Írásai I*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1966
- UJFALUSSY, József [szerk.]: *Bartók breviárium*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1980

Internetes hivatkozások:

Arcanum Digitális Tudománytár

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarNeprajz-magyar-neprajz-2/vi-nepzene-neptanc-nepi-jatek-8ADD/a-magyar-nep-tanckulturaja-8DF2/a-magyar-tanckincs->

[torteneti-retegei-8FDB/kortanc-8FE6/kortancaink-szomszed-nepi-kapcsolatai-902B/](#),
2021.01.23

Karakas Zoltán: Kisfaludy, Beethoven és az Örömóda

http://www.parlando.hu/2017/2017-3/Karakas_Zoltan-Kisfaludy_Beethoven.pdf, 2021.01.23

Magyar néprajzi lexikon

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/1-7316E/lepo-7323E/>, 2021.01.23.

Riskó Kata: Egy népzenei közjáték jelentései Haydn műveiben

http://epa.oszk.hu/02500/02557/00003/pdf/EPA02557_magyar_zene_2010_03_295-307.pdf,
[2021.01.23.](#)